

1956 hatása Sztálinváros társadalomképére ^[1]

A szerző két sztálinvárosi rendőrségi vallomást hoz nyilvánosságra. Az egyik Sándor András író börtönben készített feljegyzése a forradalom és a forradalmat megelőző időszak történetéről, míg a másik F. Mihálynak, a 26. számú Építőipari Tröszt munkástanács tagjának vallomása a forradalom alatti eseményekről.

Bevezetés

1989 után a jelenkor-történeti munkák többsége 1956-tal, annak „előzményeivel” vagy az azt követő megtorlással foglalkozott és ezen a téren számos értékes kutatási eredmény született. Mégis, alig-alig tudunk többet az 1956-ban résztvevők mindennapjairól, társadalomtörténetéről, aminek elsődleges oka, hogy a köztörténeti elbeszélés módjában nehezen illeszkedik bele a forradalomtörténetektől eltávolodott társadalomtörténet-írás. 1956 vidéki eseményei egyre nagyobb teret kapnak a magyar történetírásban, mégis a helyi „1956-ok” elbeszélés módja gyakran az 1956-os budapesti események leírását követi. Erre példa, hogy a sztálinvárosi Fáklya-klubot nem csupán a belügyi szervek, hanem a történetírás is előszeretettel ábrázolja a Petőfi-kör helyi másaként, még akkor is, ha Sztálinváros társadalmát korántsem ábrázolható a budapesti társadalom (azon belül különösen a hagyományos szerepeket követő értelmiség) lenyomataként. Ehhez a problémakörhöz kapcsolódik a két közölt forrás.

Az ötvenes évek társadalmát a korabeli elbeszélésekben - az 1956-ot a társadalom életében cezúraként értelmezők számára - rendre jelent meg úgy, mint az első szocialista város, az 1950-es évek legnagyobb beruházásaként és a rendszer szimbólumaként is számon tartott Sztálinváros társadalmát. Ezért sem pusztán helytörténeti adalék az, hogy miként ábrázolták a különböző korabeli iratokban Sztálinváros társadalmát 1956 és az azt követő megtorlás miatt, hogyan hatott a város - egyúttal a szocialista rendszer - önképére 1956?

A Sztálinvárosba érkezők számára a legszembetűnőbb a forgatag és a zűrzavar volt, amely a várossal kapcsolatos sztereotípiává vált, megteremtve ezzel a városról szóló *káosz-mitosz*-t. A nagy forgalom, az építkezés téglatörmelékei és az emberek kavalkádját nemcsak a faluról érkezettek, hanem a Budapestről jövők számára is a város kiismerhetetlenségét jelentették. Az odaérkezők számára nem voltak egyértelműek sem a térbeli, sem a társadalmi tájékozódási pontok. Ez gyakran megjelenik az ötvenes évekről szóló ábrázolásokban is. A visszaemlékezők és a várost ábrázolók mindezek ellenére elkülöníthettek néhány, a köztudatban is meglévő határvonalat a terek és az emberek között.

A forgatag, az *aranyláz-mitosz* és a város felé tartók áradatának hangsúlyozása a propagandafüzetben és a visszaemlékezésekben azt a funkciót is szolgálta, hogy a város alapításának körülményeit a kollektív, *hősi* akarat megnyilvánulásaként ábrázolják. A város történetéről megjelent visszaemlékezések zöme, valamint az emlékkötetek és propagandafüzetek túlnyomó része az alapítás körülményeivel foglalkoztak. A *visszaemlékezők* elsősorban arra ösztönözték, hogy legelső élményeiket írják meg, amelyek 1950-1951-ből származtak. Ennek egyik elsődleges oka az, hogy a város *önképe* - más szocialista városokhoz hasonlóan - elsősorban az alapítási évek mítoszára épült, ami nem kis mértékben annak volt köszönhető, hogy a város megépítését elhatározó politikai hatalom is elsősorban ezeknek az éveknek az *összefogását* hangsúlyozta. A *kollektivitás mítosza* összekapcsolódott az alapítás *hősiességének* mítoszával és a hivatalos, Sztálinvárosról szóló közbeszéd egyik központi elemévé vált. Ennek egyik elsődleges funkciója a politikai rendszer alapjában pozitívnak tekintett elemeinek hangsúlyozása volt. Az alapítás és a városépítés időszakának *hősies* ábrázolása központi szerepet töltött be a városról konstruált történetekben. Ezt a célt is szolgálta az országos propagandában a sztálinvárosi sztahanovisták teljesítményének rendszeres közzététele, ami azt is jelképezte, hogy Sztálinvárost elsősorban *új emberek*, sztahanovisták építik. A hősiesség mítoszával megteremtése azt a funkciót is szolgálta, hogy a város lakói saját lokális identitásukat részben a város építésének kezdeti időszakában alkossák meg.

Örkény István, Palotai Boris, Sándor András és Tardos Tibor az ötvenes évek elején írt propagandisztikus műveikkel alapvetően meghatározták a Sztálinvárosról szóló későbbi diskurzust. Az általuk főszereplővé emelt *sztahanovista hősök* a későbbiekben - de már 1954-től kezdve is - fokozatosan *deklasztált elemekké*, vagy *visszaeső bűnözőkké* váltak az elbeszélésekben. Amikor a város a gazdaságpolitikai célkitűzések fókuszában állt, akkor lakói vagy pozitív hősként, vagy tévelygő, de alapjában jóra való szereplőkként jelentek meg a tematikus ábrázolásokban. Ezzel szemben Nagy Imre 1953-as programjának hatására számos olyan írás jelent meg, amely a sztálinvárosi *visszásságokat* bírálta, és a város lakóit *jöttment kalandoroknak* minősítette.

A városba érkezés emlékeit felelevenítők szintén az alapján emeltek ki tájékozódási pontokat, hogy pozitívnak vagy negatívnak tartották-e a város létrejöttét. Míg a propaganda-füzetek szerzői úgy ábrázolták magukat, mint akik a számukra helyenként *világvárosi boulevardra* emlékeztető Sztálin út (Sándor András), az első utca (Örkény István), vagy a párház (Palotai Boris) alapján tájékozódtak; addig mások számára a Késdobáló néven elhíresült kocsmá, a piaci forgatag, vagy a keresztben fekvő gerendák jelentettek tájékozódási pontot. A sáros utak, a bevándorlók sokfélesége vagy a kortársak egy részének szörnyűnek számító körülmények a város ábrázolásaiban és az emlékekben azt a funkciót is betöltötték, hogy felnagyítsák az *első építők* hősiességét, akiknek ezek alapján nemcsak a természettel, hanem a stigmatizált társadalmi csoportokkal is meg kellett küzdeniük.

Nem egy ábrázolásban Sztálinváros sajátos *nevelőintézményként* jelent meg, ahol maguk az emberek változtak meg, „nehézségeket legyőzve új szocialista hősök születtek”. A város képét meghatározta, hogy a propagandafüzetek és az azok hatásait magukon viselő visszaemlékezések egyfajta csodaként ábrázolták a város születését, amelyet a *közös akarat* hozott létre. Az erről *daloló* csasztuskák és tematikus versek nyitóképében gyakori fordulattal, hogy a tengeri helyén *kőfalak nőnek*, az ember legyőzi a környező természetet és saját emberi gyengeségeit. A városépítés, a falak építésének *csodája* már az ókortól fellelhető irodalmi toposz, ezért a szerzőknek elegendő volt a már meglévő kliséket alkalmazni, hogy megteremtse Sztálinváros hivatalos mítoszáit. A különbség csak annyi volt, hogy Gilgames helyett a sztahanovisták képviselték a hősiességet, a távolról *örkődő* istenek helyébe pedig a párt, Rákosi és Sztálin léptek. A „város csodákkal teli teremtéstörténete” még azt a hatást is kiváltozta, hogy akadt, aki lakáskérélmét is ezekre a *csodákra* hivatkozva írta meg (még akkor is, ha nem volt kellően tájékozott az uralkodó ideológiával kapcsolatban): „En miután az én gyermekeimtől úgy tudtam elszakadni, hogy az Úrjúzsz szavával tudtam őket megnyugtatni. Hogy magamhoz fogom őket venni, ha lakásom fog lenni. Miután igen keresztül tudtam ezt az ígéretet tenni. Hisszük, hogy meghallgatása fog lenni. És rövidesen fogunk lakást kapni. Ne akarjanak bennünket hitehagyottá tenni. Mert fölvilágosultságunk van, hogy ezt a várost a Szentírásan keresztül tudták fölépíteni.”

A visszaemlékezések a városba bevándorlók sokfélesége mellett az odavetődött *prostitúáltak*, *bűnözők*, vagy *deklasztált elemek* nagyszámú jelenlétét emelték ki, ami a város építésének *aranyláz-mitoszát* erősítette. A politikai hatalom által is támogatott kollektív akarat helyébe pozitív képként az alapítás időszakának *szabadsága* lépett, amely keveredett a társadalmi korlátok és a *régi rend* uralma alóli szabadulás ábrázolásával. Persze a bevándorlókat szorgosan ellenőrző hivatalos szervek nem tudták megakadályozni, hogy *szocialista városba nem illő elemek* is a városba költözzenek, de ezek tömeges jelenlétét sem a korabeli rendőrségi jelentésekben, sem a letelepedési kérelmekben és engedélyekben nem lehet kimutatni. Ennek hangsúlyozását inkább tekinthetjük az *aranyláz-mitosz* megkonstruált részének, mint empirikus alapokon nyugvó megállapításnak. Már csak azért sem élhetett sok *bűnöző* vagy *prostitúált* a városban, mert az állami intézmények ellenőrzése a város *jóhírűnek* megóvása miatt sokkal intenzívebb volt, mint más hasonló méretű városokban. A sztálinvárosi bűnözésről keletkezett legendákat a korabeli megyei és városi rendőrségi jelentések annyiban cáfolták, hogy azt sok vetületében a székesfehérvárral azonos mértékűnek ítélték (pl. erkölcsrendészet, kihágás, botrányos részegség), illetve felhívták a figyelmet arra is, hogy néha egyszerűen azért nőtt a bűnözési statisztika, mert több razziaát tartottak a városban. A rendőrségi ellenőrzések számának növelésére - ezáltal a *bűnelkövetési statisztika* emelkedésére - közvetve az is ösztönözte a rendőröket, hogy nem megfelelő számú *bűnelkövetésről* szóló *jelentés* megírása esetén elmarasztalták munkájukat. Az *aranyláz-mitosz* igen korai kezdetekhez nyúlik vissza. A propaganda-füzetek, amikor még a várost *nevelőintézményként* ábrázolták, rendszeresen olyan szereplőket helyeztek a *brigádokba*, akik nem akartak *szocialista módon* élni és dolgozni, de munkatársaik segítségével és buzdításával *megnevelődtek*. Ezekben a füzetekben a nevelők rendre a munkatársak, és sohasem a szomszédok vagy rokonok, ezzel is hangsúlyozva azt a hivatalos beszédmódban uralkodó tételt, miszerint a társadalmi csoportok és identitás létrejöttében a munkahelynek kitüntetett szerepe van.

Az első közölt forrás: „Az ellenforradalom és az ellenforradalmat közvetlenül megelőző időszak története Sztálinvárosban. Áttekintés Sztálinváros társadalmi és osztályviszonyairól 1956-ban” is jelzi, hogy a Belügyminisztérium is örökölte ezt a társadalomképet. Ezt jelzi, hogy a Sztálinvárossal foglalkozó elhárító dosszié első

lapjait Sándor András 1959-ben született, Sztálinváros társadalmát és annak 1956-os szerepét bemutató írásával indították. Sándor András Sztálinváros társadalmáról alkotott képe nem előzmények nélküli, és megállapításai tömören összefoglalják azokat a mítoszokat, amelyek Sztálinváros kapcsán a köztudatban éltek: „A lakosság heterogén jellege kezdetől fogva éles kontrasztokban mutatkozott meg. A legértékesebb alkotó elmék és kalandorok, kiváló szakmunkások és lumpenproletárok, a földtől még el sem szakadt paraszt-munkások és egykori grófok, a szocializmus harcosai és fasiszták, nagyratörő fiatalok és deklasszáltak, apácák és prostituáltak, évszázados kohász-családok komoly tagjai és aranyásók - úgy keveredtek össze a városban, mint a Martin-kemencében a tiszta nyersvas a rozsdás ócskavassal”. Az éles kontrasztok (falusi / városi, munkásarisztokrácia / lumpenproletár, fiatal / idős, képzett / képzetlen munkások) rendre visszatértek a városról szóló ábrázolásokban, igazodva ezzel ahhoz a hivatalos diskurzushoz, amely az *osztály nélküli társadalmat* létrehozni kívánó állam fontosságát a meglévő különbségek hangsúlyozásával reprezentálta.

Sándor András sztereotipikus ábrázolása a diszkontinuitás sémájára épült. Ennek megfelelően - szerinte és sokak szerint - a város társadalmának fő problémája még 1956-ban is a *gyökértelenség* volt. Szerinte „a lakosság többsége még 1956-ban is ideiglenes vagy második lakóhelyének tekintette a várost, melynek inkább csak a lehetőségeit használta ki, mintsem polgárának érezte volna magát”. A *gyökértelenség-mitosz*a hasonló szerepet kapott, mint a városban keletkezett társadalmi konfliktusok felnagyítása: elsősorban annak az alátámasztására szolgált, hogy a *rég*” renndel szemben a városban (kivéve az országban) egy új rend születik, figyelmet sem véve arról, hogy a bevándorlók szokásrendszerükben és rokonsági kapcsolataikban számos életforma-elemet átalakítva megőrizték.

Mindez nem azt jelentette, hogy deheroizálták volna a város alapításának történetét: éppen ellenkezőleg, a *bűnözők, prostituáltak, deklasszáltak, kétlakiak* hadának képzelt felvonultatásával csak tovább növelték a város *igazi építőinek* erőfeszítéseit az ábrázolásokban. Régi irodalmi toposz, hogy a nehézségek és az ellenfelek felnagyítása a végül győzedelmeskedő főhőst nagyítja fel. Sztálinváros esetében a lösztalaj, a sár, a rossz infrastruktúra, vagyis a természeti nehézségek felnagyítása, illetve az ellenfelek, a *bűnözők, a deklasszáltak* tömeges jelenlétének hangsúlyozása ugyanezt a funkciót jelentette. A *hősök* nagyságának növelésére kialakult toposzok a város politikai megítélésének változásával éppen ellenkező előjelűek lettek, és a politikai hatalommal szembenálló nem-nyilvános diskurzusban más jelentést kaptak: elsősorban Sztálinváros *kirakatváros* volta miatt a politikai hatalom gyengeségét jelenítették meg és később gúny tárgyat képezték. Egy Sztálinvárosról szóló történetben - a leggyakoribb értelmezések szerint - egy *bűnöző* vagy egy *prostituált* lehetett alapjában jóvaló ember, akit a város *megnevel*. Ennek egyik fő oka az volt, hogy a hivatalos diskurzusban felnagyították a társadalmi konfliktusokat, részben azért, hogy ezzel is alátámasszák a város építőinek hősiességét.

Sándor András (1923-1997) apja a Tanácsköztársaság funkcionáriusaként menekült Bécsbe, emiatt született ott fia. A budapesti egyetemen tanult történelmet, latin és görög nyelvet. 1944-ben munkaszolgálatosként szovjet fogásba esett, majd önként jelentkezett az új magyar hadseregbe. Alakulásától a MADISZ-ban (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség) tevékenykedett, dolgozott a Szabad Nép és a Szabad Föld című lapokban. 1948-1950 között a Magvető című hetilapot szerkesztette, leváltása után került 1950-ben az épülő Sztálinvárosba. Falujáró lett, Nagy Imre híveként tartották számon. 1953 októberében az Írószövetség falusi ankétján a propagandától eltérő tapasztalatairól számolt be, és kijelentette, hogy Magyarországon „nem proletárdiktatúra, hanem a talpnyalók diktatúrája van”. Ezen kívül meg akart jelentetni egy olyan novellát, amelyben a felháborodott parasztkok meglincselik az őket sanyargató begyűjtési hivatalnokot, a falu egykori zsidó földbirtokosát. „Nem a nagy nyilvánosság előtt (pl. az Írószövetség taggyűlésén), de le kell leplezni ezt az elemet, amely zsidó burzsoá származását azzal akarja elfelejteni a reakció előtt, hogy feltámasztja a fasiszta pogromuszítást” - írták a pártközpontban Sándor Andrásról. 1954 elején kizárták a pártból. 1956 októberében ismét MDP tag lett. Az SZKP XX. kongresszusa után rendszeresen írhatott ismét a fővárosi lapokba. Felszólalt a Petőfi Kör gazdaságpolitikai vitáján. Sztálinvárosban a Petőfi Kör mintájára helyi értelmiségi kört szervezett. 1956. május 24-én megalakult a Fáklya Klub, amelynek informális vezetője Bódis Károly lett, bár Sándor András maradt a külvilág számára a kör *arca*. A műszaki értelmiség jelentős része távolmaradt a klubtól. A Petőfi Körhöz hasonló tevékenységű Fáklya Klub nem vált a helyi szellemi élet központjává. Sándor 1956. október 23-án Budapestre utazott a DISZ KV ülésére, ami a tervezett tüntetés miatt elmaradt. Este beszámolt Sztálinvárosban a fővárosban történekről. Kezdeményezője volt a sztálinvárosi nemzeti bizottság megalakításának, szerkesztette a *Dunapentelei Igazság* című lapot, amelyet a Dunapentelei Vasmű Munkástanácsa adott ki. Márkus Istvánnal és Kuczka Péterrel kezdeményezte a *Nemzeti Segély* létrehozását, amit az MSZMP november 21-én ellenséges propagandának minősített. November 22-én letartóztatták, de 1957 januárjában szabadon engedték. Február 18-án újból letartóztatták. 1958. március 3-án első fokon nyolc év börtönbüntetésre ítélték, amelyet a Legfelsőbb Bíróság 1958. október 4-én hat évre mérsékelte. Ezt követő évben írátták vele azt az - ebben az időszakban politikai letartóztatottnál szokásos - *önvallomást*, amelyből részleteket közlünk. Az önvallomás olyannyira elfogadhatóra sikerült, hogy 1960 áprilisában - többekkel együtt - szabadult. Kiszabadulása után a Szerzői Jogvédő Hivatal munkatársa, tolmács, az Egri Erdőgazdaság sajtóelőadója, majd az Egri Dohánygyárban rendszerszervező, publicista. 1983-ban nyugdíjba vonult. A rendszerváltás után a *Magyar Fórum* munkatársaként dolgozott.

A másik, 1956-tal foglalkozó sztálinvárosi, önéletrajként íródott forrás szerzőjéről kevesebbet tudni, mégis fontos adalék lehet ahhoz, hogy miként zajlott lent a helyi üzemekben a munkások identitását nagymértékben meghatározó munkástanácsok megalakítása, és hogyan meséli ezt el egy megfélemlített, a 26. számú Ipari Tröszt munkástanácsának megalakításában résztvevő munkástanácsag. Persze ő is azon - korántsem kivételes - munkástanácsagok közé tartozott, akik nem fizikai munkából éltek, hanem műszaki vagy más, gyári értelmiségiként kerültek be a munkástanácsba. A másik nagy sztálinvárosi munkástanács, a Sztálin (Dunai) Vasmű Munkástanácsa felhívásban 1956. november 14-én csatlakozott a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács sztrájkfelhívásához, az erőműn kívül az összes termelő egység leállt. A sztrájkot csak december 1-jén szüntették be, ezt követően csak részleges munkabeszüntésekre került sor. 1957. február 7-én a frissen megalakult Dunai Vasmű MSZMP Intézőbizottsága és a Vasmű Központi Munkástanácsa együttműködési megállapodást írtak alá.

Források

Sándor András író feljegyzése a börtönben

Az ellenforradalom és az ellenforradalmat közvetlenül megelőző időszak története Sztálinvárosban

1. Áttekintés Sztálinváros társadalmi és osztályviszonyairól 1956-ban

Sztálinváros az 1800-as évek észak-amerikai városainak és az első ötvenes terv során keletkezett szovjet városoknak típusának létrejött település. Ez olyan különleges tulajdonságokkal ruházta fel, amelyek nem találhatók meg más magyar városokban. Elsősorban is a város a legnagyobb mértékben heterogén; lakossága a legkülönbözőbb elemek laza, történelmi hagyományok nélkül való összetétele. A városnak nincs polgársága, a lakosság rétegződése egészen friss keletű és más törvények szerint alakult, mint a feudális vagy kapitalista eredetű városok lakosságáé. Sztálinvárosban, mint valami molekulában, összegyűlt az ország valamennyi tája, fajtája és társadalmi osztálya. A lakosság heterogén jellege kezdetől fogva az éles kontrasztokban mutatkozott meg. A legértékesebb alkotó elmék és kalandorok, kiváló szakmunkások és lumpenproletárok, a földtől még el sem szakadt paraszt-munkások és egykori grófok, a szocializmus harcosai és fasiszták, nagyra törő fiatalok és deklasszáltak, apácák és prostituáltak, évszázados kohász-családok komoly tagjai és aranyásók, - úgy keveredtek össze a városban, mint a Martin-kemencében a tiszta nyersvas a rozsdás ócskavassal.

Sztálinvárosban kezdetől fogva veszélyt jelentett a régi és új deklasszáltak túlságosan nagy tömege. (*Régi* deklasszáltan értendő a volt uralkodó osztályok vagy a volt értelmiségi felsőréteg deklasszált tagjai, *új* deklasszáltakon pedig olyan volt párt- és állami funkcionáriusok, akik valami oknál fogva funkciójukból kikerültek és ezt társadalmi süllyedésnek érzik). Az új város - éppen új volta következtében - vonzotta ezeket a deklasszáltakat, akik úgy jöttek ide, mint valami Amerikába, kivándorlóként, az újrakezdés reményében; csakhogy aki egyszer *fant* volt, nem szereti *alulról* újrakezdeni (kivált, ha sohasem indult el alulról, mint például egy egykori törzstiszt), hanem arra vágyik, hogy előbbi pozícióját ismét egyetlen ugrással érje el. Egy újonnan keletkezett város - a maga örökkön szorongató kádarszükségletével - kiválóan alkalmas talaj erre az ugrásra. Az ugrás kinek sikerül, kinek nem; akinek sikerült, az Sztálinvárosban gondosan kommunistának leplezte magát, akinek nem sikerült, az az alkalomra várt.

A gyökértelenség maga is veszedelem. Sztálinvárosban aránylag kevesen voltak, akik néhány év alatt gyökeret vertek (ezek voltak végeredményben az új város csírázó plazmája, felhércsöppje), a lakosság többsége még 1956-ban is ideiglenes vagy második lakóhelyének tekintette a várost, melynek inkább csak a lehetőségeit használta ki, mintsem polgárának érezte volna magát. A lehetőségek kiaknázására való elsődleges törekvés természetesen vonatkozik arra az esetre is, amikor a szocializmus lehetőségei kínálkoznak, és arra az esetre is, amikor az ellenforradaloméi. Ilyenformán egyforma ambíció hajthatja ugyanazt a személyt, amikor - példának okáért - a sztálinvárosi Magyar-Szovjet társaságban vállal valamilyen funkciót vagy aktíva-szerepet és 1956 novemberében fegyveres ellenállására buzdít a Sztálinvárosba tartó szovjet csapatok ellen. Az első esetben az egyik oldalról véli kamatoztatni cselekedeteit, a másik esetben a másik oldalról.

A kezdeti kavargás, amely az 1950-51-es évekre annyira jellemző volt, 1956-ra bizonyos mértékig lehiggadt és a látszat arra engedett következtetni, mintha az első szocialista városnak már valóban kialakult szocialista társadalmi válna. „Ez már város” - mutogattuk büszkén Sztálinvárost, és feledésbe merült az az aggodalom, hogy ez a néhány év alatt felépült város még mindig ezer és ezer embernek nem annyira az otthona, mint inkább ugródeszkája. A látszat alatt megoldatlan problémák lappantak. A munkásság és az értelmiség voltaképpen nem találta meg egymáshoz az utat és elkülönült; az értelmiségben belül is külön szektát alkotott a műszaki értelmiség. Az értelmiség egy része rátért a szabályos polgári életformára, ennek minden szociális, szexuális és politikai jellegzetességével együtt. A munkástömegben pedig felszínre úszkált a lumpenproletár elem, s ez a két nem-szocialista irányú pólus - a burzsoá életforma felé tendáló értelmiség és a lumpenproletárság - akadályozta az értelmiség és a munkásság egészséges és szocialista irányú egygye forrását és azt, hogy erre az egygye forrásra a munkásság nyomja rá a maga bélyegét.

A pártszervezet pedig, amelynek hivatása volt, hogy az új város szocialista társadalmát tudatosan építse, a korábbi szektás hibák következtében megelégedett bizonyos sematizálással, majd 1956-ban, különösen az SZKP XX. Kongresszusa nyomán ezt felismerve, átmenetileg ingadozó útkeresésbe kezdett és elvesztette egységét. Ez az átmeneti gyengeség azonban elég volt ahhoz, hogy az ellenforradalmat külső erők lángra lobbantsák Sztálinvárosban, az ismertett talajon.

Éppen ezért a továbbiak előtt előre kell bocsátani, hogy a sztálinvárosi ellenforradalom nem burzsoá-restaurációs típusú ellenforradalom volt (nem lévén helyben vagyonát és hatalmát veszített uralkodó-osztály), hanem deklasszáltak és karrieristák ellenforradalma, amely ezeknek az elemeknek sztálinvárosi talajon, mint ugródeszkán, alkalomszerű pozícióra-törékvésést fejezte ki, melynek célja a nép demokratikus társadalmi rend megdöntése után egy más társadalmi rend (az elképzelések többségében polgári vagy legalábbis lényegében az) uralkodórétegében való helybiztosítás volt.

2. Az ellenforradalom előtti események. - A XX. Kongresszus. A Fáklya-klub.

Az ellenforradalom előtti események elemzését kétségtelenül a párt belső helyzetének alakulásával kell kezdeni.

Természetes, hogy a sztálinvárosi pártszervezet élete tükrözte a párt egészében végbement folyamatokat. Az 1953-as kormányprogramtól kezdve a sztálinvárosi pártszervezet elvi egysége és elméleti fegyelme fokozatosan meglazult. Már ezt megelőzően is mutatkoztak bizonyos jelek, különösen azokban a sajnálatos ellentétekben, melyek köztem és a sztálinvárosi pártbizottság akkori első titkára, Földes László elvtárs között alakultak. (Ezek az ellentétek - bár magukba hordozták későbbi elvi ellentétek csíráját is - elsősorban személyi ellentétek voltak; én fenn akartam tartani azt a bizonyos mozgási autonómiát, amelyet mint író, mint „az új város krónikása” - ahogyan neveztek, - kezdettil fogva élveztem és nem akartam alávetni magam annak a teljes személyi fegyelemnek, melyet Földes elvtárs követelt). Miután Méray Tibor intrikája [?] következtében, a személyi kultusz légkörében kizártak a pártból, 1954-ben már nem vettem részt a sztálinvárosi pártszervezet életében, csupán kívülről néztem; azonban a sztálinvárosi lap szerkesztésében, majd később a Hazafias Népfront helyi szervezetében való részvételem, továbbá pártbizottsági tagokkal, elsősorban Lombos Ferenc elvtárral, a Földes elvtársat követő első titkárral való barátságom következtében bizonyos képet alkothattam a pártéletről.

A pártbizottságban hovatovább - a Központi Vezetőségben kialakult helyzetnek megfelelően - bizonyos irányzatok rajzolódtak ki. A pártbizottság egy része mereven szélsőbaloldali maradt - így Varga Zoltán, Tapolczai Jenő, stb. -, egy másik része Nagy Imrével rokonszenvezett - Jávor Endre és még néhányan, - végül közepén állt, voltaképpen a helyes állásponton, amelyet a XX. Kongresszus és most a XXI. Kongresszus is kifejezett, Lombos elvtárs. Hajdú András a szélsőbaloldali a jobboldalig váltogatta álláspontját, Kecskeméti László pedig a Lombos és a Jávor képviselte irány között ingadozott.

Ezeknek az irányzatoknak a lényege a következő volt:

A szélsőbal mereven ragaszkodott a szektás és sematikus vezetési stílushoz, kizárólag a hatalmi eszközök igénybevételét tartotta célravezetőnek a munkás- és paraszttömegekkel szemben is, személyileg pedig Rákosi Máttyáshoz kötődött. (Ámbár Tapolczai egy alkalommal többeknek elbeszélte, hogy rajta Nagy Imre segített és Nagy Imrét dicsérőleg „egészen más”-nak mondta, mint az „eddigieket”. Az 1955-ös márciusi határozat után azonban véglegesen megmaradt a szélsőbalon.)

Jávor Endre igen becsületes és tántoríthatatlan kommunista volt, azonban kispolgári nyugalomra hajló, liberalizmusra hajlamos és befolyásolható. Általában nem szerette az összeütközéseket és megrázkódtatásokat, igyekezett mindenkiel békés viszonyban lenni. Ez volt az alapja a Nagy Imre iránt való rokonszenvének. Velem igen jó barátságban volt. Csak azt nem szerettem, hogy szívesen élvezem ki a végsőig a személyi ellentéteket. Egyébként irányzatának lényeges vonása a párt tömegkapcsolatán első sorba helyezése. [...] A kép kiegyesíthetése végett kénytelen vagyok magammal is foglalkozni, bár ez nehézséget okoz. Bizonyos távlatból azonban talán sikerülni fog. Én egyedül álltam a sztálinvárosi közéletben. Nem tartoztam egyik irányzathoz sem. Sokszor nem tudták rólam megállapítani, hova is tartozom, melyik skatulyába tegyenek. Ezt többen vallomásukban is elmondották tárgyalásomban. Bizonyos kérdésekben egészen jobboldalinak találták álláspontomat, más kérdésekben viszont erősen baloldalinak. Nagyjából azonban az Írószövetség képviselőjének tekintettek, s ez bizonyos értelemben meghatározta helyzetemet. Noha én nem írtam alá azt az 1955-ös „memorandumot”, mégis aláírójának tekintettek, ha tiltakoztam is ellene. Csoportosulás mégsem jött létre körülöttem, mert sok ember számára egymásnak ellentmondó nézeteim voltaképpen elszigeteltek és afféle „csodabogárrá” tettek. Mindenki kommunistának tekintett, aki ideiglenesen veszítette el párttagsági könyvét, a szélsőbal-irányzat viszont tartott tőlem.

Nem védekezésképpen mondom, de én nem voltam, mert nem lehettem vezér Sztálinvárosban, csupán magányosan kiáltó remete. Ez világosan igazolódott az ellenforradalom alatt, amikor kiderült, hogy nem keltek sem a pártnak, sem az ellenforradalomnak.

A sztálinvárosi helyzetet igen bonyolulttá tette a beruházásoknak az a változókegy kezelése, amely Nagy Imre miniszterelnökségét jellemezte. Amikor egyik napról a másikra minden pénzt elvettek Sztálinvárostól, és az építkezést szinte egy pillanat alatt megállították, az emberek ezreit fenyegette munkanélküliség. Ez volt az az időpont, amely egy pillanatra közös nevezőre hozta az irányzatokat Sztálinvárosban: kivétel nélkül mindenki Nagy Imre ellen fordult.

Ekkor többek között Tapolczai Jenő fáradhatatlan energiájának köszönhető, hogy nem történt nagyobb megrázkódtatás.

A XX. Kongresszus nyomán nehéz helyzet támadt a pártban, de a párton kívül is. Most nagyon élesen került felszínre a szektás pártvezetés kérdése és személyileg Rákosi Máttyás vezetői pozíciói. A párt ekkor elmulasztotta, hogy ezeket a kérdéseket a maguk valóságában és a marxizmus-leninizmus elméleti fényében a tömegek elé tárja. A párt hallgatott. Ez viszont felszabadította a jobboldali ellenséges nézeteiket, melyeket egy későbbi időpontban az SZKP revizionizmus gyűjtőnéven foglalt össze. A kispolgári túlzás, mely eddig hajlamos volt arra, hogy mindent bal felé hajtson túl, most hozzálátott a jobboldali túlhajtáshoz.

Sztálinvárosban a pártbizottságon belül ez úgy mutatkozott meg, hogy elkezdtek engem ünnepelni. Éppen olyan kritikátlanul, mint amilyen ellenségesen néztek rám előbb. A megyei pártbizottság legnagyobb meglepetésemre velem íratta meg az április 4-i beszédvázlatot. Ennek ellenére én nem igen vettem részt a sztálinvárosi közéletben. Sokkal többet tartózkodtam Budapesten, mint Sztálinvárosban. Egyébként ekkor már személy szerint nem Nagy Imrére, hanem Kádár Jánosra orientálódtam. [...] Tagja lettem a Petőfi-körnek és részt vettem a kör történelmi, filozófiai és sajtó-vitáján.

[...] Tudvalevő, hogy Budapesten a Petőfi-körnek először a Kossuth-klub adott otthont. Ezt a klubot, mint kifejezetten értelmiségi klubot - mely a Népfront-mozgalom keretében jött létre, a TTIT Budapesti szervezete tartotta fenn.

Akkoriban, amikor Tapolczai azon fáradozott, hogy Sztálinváros mégse haljon meg, sikerült elérnie egy mozgalmat Budapesten, melynek a neve „Budapest Sztálinvárosért” lett. Pongrácz Kálmán indítványára a budapesti Városi Tanács patronázst vállalt Sztálinváros felett, és ettől kezdve a különböző budapesti szervezetek, vállalatok időnként rendszeres segítséget nyújtottak Sztálinvárosnak. Ennek a mozgalomnak a keretén belül ajánlotta fel a TTIT, hogy a budapesti Kossuth-klubhoz hasonlóan segítséget nyújt Sztálinvárosnak egy értelmiségi klub létrehozására.

A kérdés annál is inkább égető volt, mert Sztálinváros egyetlen értelmiségi összefogott helye, a Mérnök-klub már egy idő óta haldoklott. Haldoklása a Nagy Imre-féle beruházási intézkedés idején kezdődött, amikor sok építézmérnök készült elhagyni a félbemaradó építkezést. Egyébként addig is, amíg a klub virágjában volt, főként kártyajáték folyt benne. Azóta azonban Sztálinváros értelmisége kibővült, a mérnökök mellett orvosok, pedagógusok egész rétege gyűlt össze az új városban. A pedagógusok klubot akartak maguknak. Így tehát a TTIT ajánlata kedvező visszhangra talált.

A TTIT helyi titkára Bódis Károly volt, egy munkásszarmazású tanár, aki esti egyetemen szerzett tanári oklevelet. Mindazonáltal nem tanári állásban volt, hanem ő kapta meg a Városi Tanács Ingatlankezelő Vállalatának igazgatói állását. Emellett végezte a TTIT helyi titkári teendőit, amelyek kezdetben csak ismeretterjesztő előadások szervezéséből álltak. Bódis kommunista volt, és mint személynemvezető, az elméleti fegyelem hívének mutatkozott. [...] az alakuló tanácsülés a Bartók Béla-kultúrházban volt s mivel a pedagógusok vettek részt rajta többségben, a többség a Fáklya nevet szavazta meg, tudniillik a pedagógus klubok általában ezt a nevet viselik.

[...] A klub nem töltötte be azt a hivatást, amit alapítói szántak neki. Nem vált a sztálinvárosi értelmiség találkozóhelyévé. Annál is inkább, mert Forbáth Róbert fáradásai ellenére a műszaki értelmiség távol tartotta magát tőle. Az értelmiségiek részéről igen aggasztó érvek hangzottak el a klub látogatásával szemben. Így többek között az, hogy nem látják biztosítva, hogy a klub valóban „tisztá” értelmiségi klub lesz, tehát „mindenféle” emberek nem járnak majd be. A mindenféle embereken nyilván munkásokat értettek. Az alapszabályok vitájában ugyanis egyesek azt az álláspontot képviselték, hogy az alapszabály mondja ki: a klubot csak értelmiségi foglalkozású emberek látogathatják. Ezt Bódis, Groszmann, Forbáth és én hevesen elleneztük, úgyhogy ez kimaradt, viszont az értelmiség zöme távolmaradásával tüntetett. De mert ennek a vitának és törekvésnek híre ment, a munkások is idegenkedéssel néztek a klubra s így az újszülött éppen, hogy életben maradt.

Az elszigetelt klubot aránylag csekély számú társaság látogatta. Ennek oka többek között az embereknek egymás iránt való bizalmatlansága is volt. Különösen áll ez az értelmiség alsó- és középrétegére és az alkalmazotti rétegre. Az 1956-os feszült politikai légkörben ezek az emberek többnyire állásukat, pozíciójukat féltették és az erők, irányzatok harcában nem tudva, mi merre dől el, óvatossá váltak megnyilatkozásaikban s igekeztek magukat mindenfelé biztosítani. Azok, akik egyivásúak voltak s ismeretük egymást s egymás iránt bizalommal viseltettek, vagy egymáshoz jártak, vagy az Arany Csillagban szórakoztak. Ez a szálloda és étterem valamilyen provinciális kozmopolitizmus és mondainság hordozója volt, mintegy pótolni szándékozván a fővárosi szórakozást éppen bizonyos értelmiségi és alkalmazotti rétegek számára. (Jellemző volt például, hogy az Arany Csillagból kinézték a munkásokat és az étterem igazgatója tudatosan arra törekedett, hogy a munkásrétegeket távol tartsa, fenntartva a munkások számára egy talponállót hátul, a mellékutcában. Más alkalommal pedig nagy verekedés tört ki, amikor az

Arany Csillag emeleti szalonjaiban mérnököbálat rendeztek s bár meghívó nélkül szabad volt a bemenet, a bejáratnál megjelenő munkásokat nem engedték be, s erőszakkal akarták kituszkolni. (Az Arany Csillagban általában nagy összegek szerepeltek a főpincéri számolócédulákon és ennek az intézménynek a légkörében határozottan érezhető volt az éledni készülő polgári világ fülledtsége.)

Így már érthető, hogy a Fáklya-klub miért maradt elszigetelve. A klubtanács tagjainak a többsége kommunista volt, habár hajlamos a revizionizmusra (ezt persze akkor senki sem tudta, maga a meghatározás sem jutott az eszébe senkinek); az értelmiség felső rétege pedig határozottan a polgári életforma felé húzott, a kispolgári jellegű réteg pedig jellemző tartózkodással viseltette a klub irányában.

A klub programja a Kossuth-klubtól, illetve a budapesti TTIT-től függött. Rendszerint ők ajánlották a programot és ők adták az előadót. [...] Voltak saját programok is. Ezek közül háromra emlékszem. Az egyik: „Beszélgetés azokkal az írakkal, akik Sztálinvárossal foglalkoznak” Ezen Fehér Klára, Nemes László és én vettem részt. A másik: „Sarkadi Imre beszél a Cannes-i filmfesztiválról”. A harmadik: „A sztálinvárosi értelmiség beszélgetése a város vezetőivel a város jövőjéről és problémáiról”. Ezek a klubesetek úgy folytak le, hogy a klubtanács egy-egy tagja vállalta a „házigazda”-szerepet és gondoskodott a program optimális lebonyolításáról. Egy-egy ilyen klubesten 30-40 személynél több nem jött össze.

A klubesetek óvatos, inkább udvarias, mint heves légkörben folytak le. [...]

A Fáklya-klub tehát nem vált olyanfajta politikai klubba, mint a Kossuth-klub Budapesten. Tagjai nem vettek részt az ellenforradalmi eseményekben sem egyik, sem másik oldalon. [...]

Október 23-án reggel Budapestre utaztam, a DISz központi vezetőségi ülésére. Magammal vittem egy javaslatot, amely a Kommunista Ifjúsági Szövetség [át]alakítását tartalmazta, mivel a szegedi egyetemen lezajlott események kérdésessé tették a DISz létét, viszont az ifjúságot nem lett volna szabad a párt ellenőrzése és vezetése alól kiengedni. Ezt a javaslatot délelőtt átadtam Hollós Ervinnek, majd a 2 óraor kezdődő KV-ülésig elment az Írószövetségbe és itt értesültem a készülődő tüntetésről. [...]

Éppen 23-án este volt meghirdetve a Bartók Béla-kultúrházban egy előadásom a mai magyar irodalom helyzetéről. Ezt az előadást okvetlenül meg akartam tartani, ezért hét óra előtt öt perccel elindultunk Budapestről Szobárol és Bódissal vissza Sztálinvárosba. Útközben egy diósi cukrászdában, ahol feketét ittunk, értesültünk arról, hogy Gerő Ernő 8 óraor beszédet mond. Nagy sebességgel igyekeztünk haza és a Gerő-beszédre vissza is értünk. A Gerő-beszéd nagyon megdöbbenett és rosszat sejtettem. A Fáklya-klubban összegyűlt emberek, akik az én előadásomra jöttek össze, unszoltak, hogy mondjam el, mi van Pesten. Én mindent előadtam legjobb tudomásom szerint, s bár tagadtam, hogy a budapesti utcákat fasiszta csőcselék öntötte volna el s a tüntetésnek ellenforradalmi jellege volna, arra figyelmeztettem az embereket, hogy nyugodtan dolgozzanak tovább, mintha mi sem történt volna és minden provokációtól tartózkodjanak, semminek be ne ugorjanak. [...]

Ezután a kultúrház színháztermében kb. 60 főnyi közönség előtt megtartottam előadásomat [...]

Ezalatt a Vasműben már megkezdődött az ellenforradalmi szervezkedés. Október 25. volt.

Most lépett akcióban az „álcázott vonal”, vagyis azoknak az obskúrus elemeknek csoportja, akik eddig főképpen a Vasmű igazgatóság különböző osztályain bújtak meg jámbor tisztviselőként. A Vasmű igazgatósága tele volt osztályidegen elemekkel. Jellemző, hogy a Vasműben a munkások „Fehér Ház”-nak hívták az igazgatóságot, máskor meg „Téli Palotá”-nak. Hasonló jelenségek voltak észlelhetők, ha kisebb mértékben is, a Városi Tanácsnál. [...]

Az ellenforradalom Sztálinvárosban az országos események függvénye volt. [...]

Az ellenforradalom három fő hordozója Sztálinvárosban a deklasszált tömeg, a Vasmű igazgatóságán és más vállalatok gazdasági pozícióban levő burzsoá elemek és a lumpenproletariátus volt. A Fáklya-klub köré csoportosuló értelmiségi rétegek esetleg bizonyos ideológiái előkészítést adott volna, de nem jutott el odáig. A Fáklya-klub túlságosan későn alakult meg ahhoz és túlságosan elszigetelt maradt, hogy a budapesti Kossuth-klub szerepét játszhatta volna. Annál inkább csírázott és tenyészt az ellenforradalom az Arany Csillag kozmopolita légkörében, az imperialista életformának ebben a baktérium-kultúrájában. Az október 25-i tüntetésen majd később különböző vezető szerepekben ágálni azokat láthatták, akik az Arany Csillag éjszakai életében mindennapos vendégei voltak. A lángot kívülről gyűjtötták meg, Budapestről.

Az ellenforradalom első szakasza, október 25-től 28-ig a rendet zilálta szét, és a város szerveit bénította meg; a második szakasza, október 28-tól november 4-ig a helyzetkedés és a kommunistáknak a közéletből való kikapcsolása jellegét viselte magán, november 4-től november 7-ig vagy 8-ig pedig a fegyveres katonai diktatúra szakasza volt.

A sztálinvárosi ellenforradalomnak egyik jellegzetessége volt az „autonómia”, valamilyen különös szeparatizmus. Torz vetülete volt ez annak a sztálinvárosi öntudatnak, különös lokális patriotizmusnak, amely éppen a város szocialista voltából, helyesebben „első szocialista város” voltából született. Szinte azt lehetne mondani, hogy Sztálinvárosban még az ellenforradalom több szocialista jelleget hordott magán, mint másutt. Ez persze paradoxon, de így lehet kifejezni azt a sajátos ízt, amelyet a sztálinvárosi ellenforradalmi események hordoznak.

Azt írtam le, amit magam is tapasztaltam, illetve azt is, amit hallottam; ilyenformán a leírás nem lehet objektív és távolról sem teljes, mert rengeteg dolog van, amiről még most sem tudok.

Székesfehérvár, 1959. április 3.

Jelzet: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. O - 13582. 13-35. o. szerző: Sándor András

F. Mihály a sztálinvárosi 26. számú Építőipari Tröszt munkástanács tagjának vallomása

F. Mihály vallomása, 1957. augusztus 5.

BM. Fejér Megyei Rendőrfőkapitányság. VIII. Alosztálya.

[...] Kérdés: Mondja el, miért akart külföldre szökní, mikor tervezte szökését?

Felelet: Két döntő ok készített arra, hogy külföldre, azaz Jugoszláviába szökjek. Feleségem súlyos betegségnek minősülő állandó féltékenysége, valamint a körülmény, hogy Sztálinvárosban munkástanács tag voltam. Miután két munkástanács tagot hónapokkal ezelőtt letartóztattak, félttem, hogy alaptalan feljelentés alapján hasonló sorsra kerülhetek. [...] Tudomásom van arról, hogy az elmúlt két hét alatt volt munkástanács tagokat tömegesen tartóztattak le. Közvetlen indok, mely a határidőt részemre megállapította részben a fenti körülmény, főként pedig az, mint nagy futballdrucker, szerettem volna megnézni a Vasas-Vojvodina mérkőzést."

*

F. Mihály önéletrajza, Székesfehérvár 1957. augusztus 13-án.

BM. Fejér Megyei Rendőrfőkapitányság. VIII. Alosztálya.

1918 [...] Kisteleken születtem. Apám géplakatos volt. Iskoláimat Kisteleken végeztem, középiskolai tanulmányaimat Szegeden a Felsőkereskedelmi Iskolában szereztem 1936-ban. Még ez évben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban Szegeden felvételre kerültem.

Innen áthelyeztek Kiskunhalasra, ahol 1940 októberéig mint banktisztviselő működtem. [...] Első katonai szolgálatomra Kiskunhalasra a 15. k[ar]p[as]szományos] Zászlóalj ütegéhez vonultam be. [...] 1941. június végén, július elején csapattestem Budapestről visszarendelt, mert mozgósították a keleti frontra. [...] Itt a Don melletti harcokban vettünk részt. 1942 októberében súlyosan megsebesültem és később sebesüléssel kapcsolatban Nagy Ezüst Vitézségi Érmét kaptam.

Egy hónap kintí kezelés után 1943 júliusáig hadikórházban voltam [...]

1944. november végén egyik banktisztviselő barátom menyasszonya izgatottan felhívott és kérte segítségemet. Édesanyja legjobb barátnőjét a németek elvitték zsidó származása miatt. Megígértem, hogy próbálok segíteni és el is mentem a Bellevue szállóban székelő egyik német parancsnokságra. Itt, amikor igazoltattak és katonakönyvből látták frontszolgálatomat és kitüntetésemet, közölték, hogy súlyos hibát követtem el, amikor zsidó érdekében léptem közbe, ezt a hibát úgy hozhatom rendbe, ha az adott belépési nyilatkozatot azonnal aláírom.

A Hunyadi nyilatkozatról volt szó, vonakodtam, de fenyegetőztek a Gestapóval és kényszerből aláírtam. Azonnal be kellett volna vonulnom, de nem tettem meg. 3 nap múlva a németek lakásomon jelentek meg és kényszerítették. [...]

Fentiekről 1948-ban Népbírósi tárgyalás volt, ahol azonnali hatállyal szabadlábra helyeztek, és a bank is azonnal visszavett állásomba.

1946 márciusában megnősültem. Két gyermekünk született 1947 és 48-ban. A Kereskedelmi Bank központjában, mint revizor dolgoztam a bankok államosítása alatt is. [...]

1952. július elején a [Közlekedési] Minisztérium Sztálinvárosba helyezte a Mélyépítőipari Tröszt pénzügyi vezetőjének személyes kiválasztás alapján. Az ottani nagy pénzügy és gazdasági zűrzavar, állandó nagy összegű béralfeltöltések és 30-40 milliós évi veszteségek megszüntetésére. [...]

4 és fél évi sztálinvárosi munkám alatt többször kaptam minisztériumi jutalmat és vállalati igazgatói jutalmat. 1953-54-ben a sztálinvárosi munkaleállások miatt feleslegessé vált anyagok (cca. 50 millió) értékesítésének legfőbb irányítója voltam, Trösztigazgatói rendelkezés alapján.

Bondor József trösztigazgatóval 4 és fél éven keresztül a legjobb trösztön belüli hivatalos és baráti kapcsolatban voltam. Többször jelentette ki személy szerint nekem, hogy egyik főtámaszának, oszlopának tart a trösztben. Így érkeztek el az októberi események. [...]

Október 22-én és 23-án Pécsen voltam kiküldetésben, ahol Nagy Sándor személyzeti osztályvezetővel töltöttem majdnem a két napot. [...]

Október 24-én délelőttől kezdve a trösztben már nem folyt komoly munka, mindenki a rádiót hallgatta. 25-én ugyanez volt a helyzet. A legtöbb budapesti lakosú dolgozó csütörtökön délután és pénteken reggel hazautazott, gépkocsikkal [...]

Időközben rádiófelhívásokra 3 vállalatunknál megalakultak a munkástanácsok, olyan hírek jöttek a tröszt felé, hogy a trösztöt, mint középírányító szervezet azonnal meg kell szüntetni. Ezeket a híreket a tröszt dolgozók csoportokba verődve tárgyalták, s többekben felmerült az a gondolat, hogy a tröszt is alakítsa meg a munkástanácsot. Ezt alátámasztotta az a körülmény is, hogy Bondor trösztigazgató azokban a napokban teljesen összeomlott, elvesztette tőle megszokott aktivitását, sőt, amikor szóba került a munkástanács megalakítása, helyeselte azt. [...]

A megalakult tröszt munkástanácsának legfontosabb feladata lett, hogy a behívott vállalati munkástanácsokkal elismertesse a tröszt további fennállását. Ez csak nagyon nehezen sikerült. Ily módon a munkástanács megalakulásának nem politikai, de elsősorban szociális és gazdasági célkitűzése volt.

Ezután következett be a tanácsválasztás, úgy emlékszem szerdai napon. A választáson részt vettek a Sztálinvárosban maradt dolgozók, akiknek ott volt már az állandó lakóhelyük. Zömmel párttagok voltak. A teljesen titkos választás alapján - jelölés nem volt - Bonta József főtechnológus, Kossuth-díjas volt főmérnök kapta a legtöbb szavazatot, utána Róthy Ferenc vagy Molnár László, utána következtem én és végül Sándor László. A választás előtt rövid beszámolót tartottam.

A megszavazott munkástanács még a helyszínen megszólaltatta elnökét. Bonta József lett az elnök. Utána azonnal a trösztigazgatói szobába mentünk - a választás a mellette lévő nagy tanácsteremben volt - és kértük Bondor igazgatót, engedje meg, hogy a szobája másik oldalán lévő kis tanácsteremben ülésezhessünk. Ebbe készséggel beleegyezett és közölte, hogy mindjárt bejelentem a választást. Mondata: „En a régi rendszer prominens képviselője voltam, belátom annak hibáit, levonom a konzekvenciát, benyújtom a lemondásomat és a jövőben, mint az ország egyszerű dolgozója kívánok tevékenykedni. Ha a minisztériummal szóban vagy telefonon fel tudom venni a kapcsolatot, ugyanezt ott is elmondom.” A telefonszolgálat akkor már vidékre 1-2 nap óta nem működött.

Ekkor a munkástanács helyetlénél kényszerítette Bondor igazgatót. Bonta ült a tárgyaló asztalfőn, az asztal végén, az asztal oldalán Bonta mellett Bondor, szemben vele Molnár, Bondor mellett én, szemben Sándor, majd mellettem Ráthy. Helyfoglalás után Bonta szólt Bondorhoz, majd én beszéltem. Ecseteltem Bondor kiváló képességeit, a tröszt vezetésében elért eredményét, munkájára mindenképpen szükség van, ekkor Ráthy javasolta, hogy a munkástanács bízta meg Bondor Józsefet fődíszpécseri állás betöltésével, mely amúgy is csak pár száz (200-400) Ft-ot [tal] jelentene kevesebb fizetést. A tanács azt a javaslatot azonnal megszavazta, melyet Bondor József köszönettel fogadott, majd felállva könnyes szemekkel megölelt, megcsókolta a tanács tagjait és mondotta: „Tudtam mindig, hogy baráti jó viszony vagy köztetek és köztém, de hogy ennyire humanusak legyetek, arra nem számítottam.” [...]

A személyzeti előadót és osztályvezetőt - akiknek a funkciója automatikusan megszűnt, mert napokkal előbb kiadták a személyzeti okmányokat - a tanács áthelyezte a munkaügyi osztályra. Mindezek azt bizonyítják, hogy a tanácsban nem lépett fel semmiféle politikai reakció vagy egyéb alantas érzés.

[...] A következő napok mint a tanács részéről, mint Bondor részéről gazdasági természetű ügyek intézéséből teltek el. Én mint pénzügyi osztályvezető gondoskodtam a hó végi bérek számfejtéséről, egyéb ügyeleti díjak kifizetéséről, a tröszt ügyeletet a tanács megszervezte előzőleg. Sor került még a Minisztérium által jóváhagyott prémiumok számfejtésére is, és kifizetésére.

A tröszt 2 bölcsődéjében elhelyezett gyermekek étkeztetéséről kellett még gondoskodni a tanácsnak, valamint a dolgozók szállásainak tüzelőanyag ellátást kellett biztosítani. A Tröszt szociális osztálya végezte ezt a funkciót az összes vállalatok tekintetében. [...]

Közben nov. 4-e következett be. Aznap délelőtt Bondor Józseffel a munkástanács tisztázta, hogyan tekinti a tanács helyzetét, ő közölte, mindenképpen támaszkodni kíván a tanács munkájára, és ő sem a Minisztériumba sem egyéb helyre nem tesz egy lépést sem a tanács nélkül. A rádiófelhívások alapján Ő már akkor visszanyerte pozícióját. Még arra is emlékszem, hogy vasárnap délelőtt, amikor a tanács tagjaival találkozott, azt mondotta: „Mindent felejtünk el és dolgozzunk együtt tovább.” Mi azt kértük, ugyanolyan humanitással járjon el velünk szemben, mint ahogy az mi gyakoroltuk.

Ettől kezdve is vele naponként több órán keresztül együtt voltunk. Tárgyaltuk a vállalatok helyzetét, az anyagi erőforrásokat mértük fel, majd a meginduló budapesti újjáépítésbe való bekapcsolódásról beszéltünk. [...]

Dec. 22-én vettem ki az évben ki nem vett szabadságomat, és akkor családommal együtt Budapestre utaztam. Itt jegyzem meg, hogy feleségem súlyos betegsége miatt féltékenységeről nem kívánok itt foglalkozni, szükség szerint szóban, azonban megjegyzem, hogy az a körülmény szorosan kihatott a későbbiekre.

Közben megtudtam, hogy a Minisztérium a Trösztöt dec. 31-ével megszünteti és a 3 vállalatot összevonja. Január 3-án leutaztam Sztálinvárosba Bondor igazgatóhoz és érdeklődtem jövőmet, beosztásomat illetően. Ő közölte, hogy elsősorban a kivitelező vállalatokra akar támaszkodni és engem egyébként is kér az az alakulóban lévő vállalat, melynél már vagy 7-8 trösztalkalmazott dolgozik. Megbeszélés alapján január 9-én mindannyian lementünk Sztálinvárosba, ahol még aznap racionalizáltak.

Jelenleg is a január 16-án megalakult Fővárosi Építőipari Beruházó Vállalatnál dolgozom, mint pénzügyi és könyvelési osztályvezető. [...]

Beszélnem kell arról, hogy amióta megtudtam, hogy a tanács két tagja cca. 3-4 hónap óta biztonsági őrzetben van - időközben Molnár László visszakérült 2 hóval ezelőtt - azóta állandó idegizgalomban élek. [...] Volt olyan érzésem is, hogy egy mesterségesen elindított lavina közeledik felém, amely sok meg nem történt és valótlan dolgot tartalmaz. [...]

Így jutottam arra a gondolatra, hogy Jugoszláviába kíséreljek átmenni, hogy ott Anyósom rokonainál megvárjam a politikai enyhülés időszakát és a korábbi ígéretet valóra váltását [...]

A többi már ismeretes: pénteken múlt egy hete, dátumra már nem emlékszem, éjjel 11-12 h között a járó elfogott és a határsértésért bekísért. Szegedre, Sztálinvárosba, majd ide kerültem. [...]

Jelzet: Fejér Megyei Levéltár. Sztálinvárosi Városi Bíróság. Büntetőpercek. 1963. 11. d. 14/1963. F. Mihály rehabilitáció

Címkék:

[1956](#) ^[2]

[Sztálinváros](#) ^[3]

[sztahanovista tapasztalatok](#) ^[4]

[csaszuska](#) ^[5]

[belügyminisztérium](#) ^[6]

[Munkástanács](#) ^[7]

Kiadás: 6. évfolyam (2006) 5. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/politika/1956_hatasa_sztalinvaros_tarsadalomkepere.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/politika/1956_hatasa_sztalinvaros_tarsadalomkepere.html

[2] <https://www.archivnet.hu/cimkek/1956>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/sztalinvaros>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/sztahanovista-tapasztalatok>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/csaszuska>

[6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/belugyminiszterium>

[7] <https://www.archivnet.hu/cimkek/munkastanacs>